

Tereza Balcárková: Nespolehlivý vypravěč ve vybraných dílech české literatury

posudek bakalářské práce
Ústav české literatury a komparistiky FF UK

Tereza Balcárková se zaměřila na „využívání postupů, které by se daly zahrnout do naratologické kategorie nespolehlivého vyprávění“ (s. 6), a to ve vybraných prozaických textech české literatury – v povídkách Karla Čapka *Šlépěj* (1917) a Richarda Weinera *Prázdná židle* (1919) a v románech Ladislava Fukse *Myši Natálie Mooshabrové* (1971) a Milana Kundery *Nesmrtelnost* (1990, resp. česky 1993). Znejistňující vypravěčské postupy a užití prostředky v těchto různorodých textech identifikuje a popisuje – s cílem dojít k „hlubší vzájemné komparaci různých modů ‚spolehlivého‘ a ‚nespolehlivého‘ vypravěče“.

Předložená práce je vzhledem k zřetelně vymezenému cíli strukturována přehledně a logicky. Z metodologického hlediska je klíčová kapitola nadepsaná „Nespolehlivý vypravěč“, v níž autorka sleduje historii a různé obsahy tohoto pojmu (vedle Bruna Zerwecka, Jiřího Hrabala aj. především v pracích Tomáše Kubíčka) a definuje jej jako svůj nástroj, přičemž se vyrovnává s – pro naratologii příznačnou – mnohostí definic totožných pojmů: v podstatě je destiluje a omezuje pro následující užití na zásadní příznaky: „základním rysem nespolehlivosti je vědomé matení čtenáře a skrytá existence příběhu, který není vyřčen či je objasněn až v úplném závěru“ (s. 11).

Následující čtyři kapitoly jsou věnovány vybraným prozaickým textům, jejich charakteristice z vymezené perspektivy. Jde o poměrně stručné průhledy opírající se o výseky z literatury předmětu, resp. z kritických ohlasů a literárněhistorických interpretací daných děl, a to s důrazem na předznamenávané znaky „nespolehlivosti“. V samostatné kapitole pak autorka na základě komparace vymezuje (v návaznosti na Kubíčkovu konstatování zdůrazňující možnost čtenářského rozpoznání odpovídajícího vypravěčského záměru) „Společné rysy“ (s. 27–28), zejména: Neexistenci „přímého závěru, chybí jim rozluštění záhad“ a z ní vyplývající čtenářské neuspokojení (u Čapka a Weinera), „opačné“ vysvětlení než očekává čtenář (Fuks), dále reflexivnost textu (Kundera, Čapek), opakování motivů, případně frází, zvláště opakování motivu smrti ve spojení s nejistotou či existenciálním pocitem (hlavně Fuks a Kundera), dále změnu strategie vypravěče – „z fiktivního příběhu se stává událost, která se stala jemu samotnému“, „vypravěč se navíc stylizuje do role psychofyzického autora“ (Weiner a Kundera), dále prolínání snů a představ a románové reality (Kundera) apod. Nakonec používá Doleželovo označení „logicky nemožné fikční světy“, které shledává ve všech pojednaných prózách.

Práce je zpracována pečlivě, formulačně a formálně se jeví jako spolehlivá (pouze s dílčími nedostatky, např. překlepy, nezohledňování rozdílů mezi pomlčkou a spojovníkem, kolísání Mooshabrová i Mooshaberová, Natálie i Natalie; na s. 6 nejde patrně o „demonstraci nespolehlivého čtenáře“, nýbrž vypravěče). Patrná je dobrá orientace v naratologické odborné literatuře, vzhledem k šíři sekundární literatury zabývající se vybranými díly mohl být záběr použité literatury předmětu širší, o to víc je škoda, že některé práce, jež autorka cituje nebo na něž odkazuje ve svém textu, nejsou zahrnuty do závěrečného soupisu.

S pozoruhodným a zároveň nelehkým tématem se autorka vyrovnala úspěšně a se zjevným zaujetím. Postup jejího přístupu k tématu svým způsobem prozrazuje posun od původního a zadaného názvu „Manipulace postav i čtenáře ve vybraných dílech české literatury“ k objevení naratologické kategorie „nespolehlivého vypravěče“ jako nástroje výkladu. Toto rozhodnutí se jeví jako účelné, na druhé straně vymezenou problematiku ve způsobu zpracování poněkud zužuje a zjednodušuje, zároveň tedy vyvolává i znejistující otázky. V Závěru autorka konstatuje mj.: „Navzdory vzniku v jiném historickém kontextu se v prózách vyskytují podobné strategie, které považuji za způsoby vědomého klamání čtenáře. Existence těchto prvků by dle některých naratologických pojetí nespolehlivosti nemusely zaručovat přítomnost nespolehlivého vypravěče. Domnívám se ale, že jsem u všech textů dokázala vědomý zájem autora o svedení čtenáře na falešnou stopu při řešení zápletek příběhů“ (s. 29). Tato formulace koneckonců zrcadlí vědomé i nevědomé, každopádně ne příliš šťastné zúžení stanoveného hlediska jednak na linii příběhu (budování děje), jednak na „rozuzlení“ či překvapivost řešení, spjaté ovšem především s detektivním žánrem, v němž má znejistování zvláštní funkci. Obecně a samo o sobě nebývá vysvětlení v esteticky působících textech tím nejpodstatnějším či rozlišujícím, jde spíše o cestu k pochopení, ne o odpovědi, nýbrž o otázky.

Vyvažující či diferencovanější pozornost by si v tomto světle zasloužily některé momenty či fenomény (zmiňuji je bodově pro účely diskuse a s vědomím, že částečně již přesahují možnosti žánru bakalářské práce), mj.: Je-li zásadním rysem klamání a je-li tato znejistující stylizace (vypravěče) nějak signalizována či reflektována v různých rovinách výstavby textu nebo přímo tematizována, lze uvažovat i o širším pojmu umělecké mystifikace, resp. mystifikační stylizace. Osnovné kategorie pravdy nebo logiky a tzv. skutečnosti je možné zvažovat (méně doslovně) i v souvislosti s prvky absurdity a grotesky, resp. s žánrovými postuláty tajemných a fantastických povídek, utopií a antiutopií, tedy fikčních světů s vlastními zákonitostmi, k nimž nejistota a matení patří. Opatrnější přístup vyžadují otázky vztahů a hranic mezi fikcí a skutečnými událostmi, mezi subjektivitou vypravěče a autora; „románová realita“ je vždy „vykonstruovaným příběhem“. Pro určitý náčrt typologie („průřez působení nespolehlivých vypravěčů v české literatuře průběhu 20. století“, s. 6), by bylo přece jen třeba více materiálu (o kterých dílech by se ještě dalo uvažovat?).

Celkově lze konstatovat, že Tereza Balcárková ve své bakalářské práci naplnila stanovený cíl, prokázala především schopnost soustředěného analytického a interpretačního čtení, popisu a naratologicky orientovaného výkladu. *Doporučuji* proto její práci k obhajobě a navrhuji hodnocení *velmi dobře*.

V Praze 24. ledna 2023

doc. PaedDr. Luboš Merhaut, CSc.